

Fuad Oqtay oğlu HACIYEV
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin doktorantı

KAPİTAL İXRACININ İQTİSADI MAHİYYƏTİNƏ NƏZƏRİ-METODOLOJİ YANAŞMALAR

Xülasə

Məqalədə müasir beynəlxalq kapital ixracı prosesinin nəzəri-metodoloji məsələləri təhlil olunur. Burada kapital ixracının mahiyyəti, onun təkamülü və inkişaf mərhələləri, inhisarçılığın bu prosesdə rolu və s. məsələlərin tədqiqinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Məqalədə göstərilir ki, kapitalın ixracı ən mühüm iqtisadi şərtlər daxilində, müxtəlif maliyyə və sənaye qrupları üçün yüksək qazanc təmin etmək vasitələrindən ən mühümüdür. Sonda müəllifin elmi cəhətdən əsaslandırılmış nəticələri əks etdirilmişdir.

Açar sözlər: kapital ixracı, kapital qoyuluşu, xarici investisiyalar, dünya ticarəti, sənaye qrupları.

Giriş

Müasir iqtisadi inkişaf konsepsiyalarında xarici kapitalın rolunun gücləndirilməsi aparıcı amillərdən hesab olunur. Kapitalın ixracı, xarici kapital idxal edən ölkə işçiləri tərəfindən yaradılan mənfəəti sistemətiq şəkildə mənimsəmək məqsədi ilə, özünün ölkədəki kapitalının bir hissəsinin dövrüyyədən çıxardılaraq, xaricə yerləşdirilməsidir. Qeyd edək ki, kapital ixracı beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ən inkişaf etmiş, təkmilləşdirilmiş formasıdır.

Məhz buna görədir ki, son 30 ildə kapital ixracı dünyada ÜDM-in və xarici ticarətin artımını xeyli qabaqlamışdır. Kapital ixracını xarici ticarətlə müqayisə edək. Xarici bazarda mal satmaqla, sahibkarlar öz müəssisələrinin işçiləri tərəfindən yaradılan əlavə dəyərləri dərk edirlər. Heç bir alternativ olmayan bir mübadilə, inhisarlar başqa bir ölkənin işçiləri tərəfindən yaradılan əlavə dəyərin bir hissəsinə də uyğun gəlir. Bu, sənayeləşmiş ölkələrin inhisarçıları tərəfindən sənaye məhsullarının dünya bazar qiymətlərindən yüksək qiymətlərlə satılması, habelə xammal, yanacaq və ərzaq məhsullarının maya dəyərindən aşağı qiymətlərlə alınması ilə ifadə olunur. Eyni zamanda, yalnız bir dəfə, yəni əmtəni satmaqla mənfəət əldə etmək üçün satış baş verir. Kapital ixrac edildikdə isə – yəni xaricə yerləşdirilən kapital xarici inhisarın sahibi olduğu müddətdə - davamlı olaraq yaradılan mənfəət mənimsənir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət əmtəə dövriyyəsi, mübadilə sahəsində beynəlxalq istismar vasitəsi və kapitalın ixracı əsasən istehsal və kredit sahəsində istismar aləti kimi çıxış edir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişaf etmiş bir forması kimi kapitalın ixracı əmtəə ixracında son dövrlərdə yaranır [1, s. 55].

Kapital ixracının mahiyyəti və xüsusiyyətləri

Qeyd edək ki, kapitalın hərəkəti əmtəələrin hərəkətindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Xarici ticarət, bir qayda olaraq, istifadə dəyərləri olaraq mal mübadiləsinə qayıdır. Kapitalın ixracı isə, qeyd etdiyimiz kimi, kapitalın bir hissəsinin ölkədə milli dövriyyədən çıxarılması və əmtəə və ya pul şəklində başqa bir ölkənin istehsal prosesinə və dövriyyəsinə köçürülməsi prosesidir.

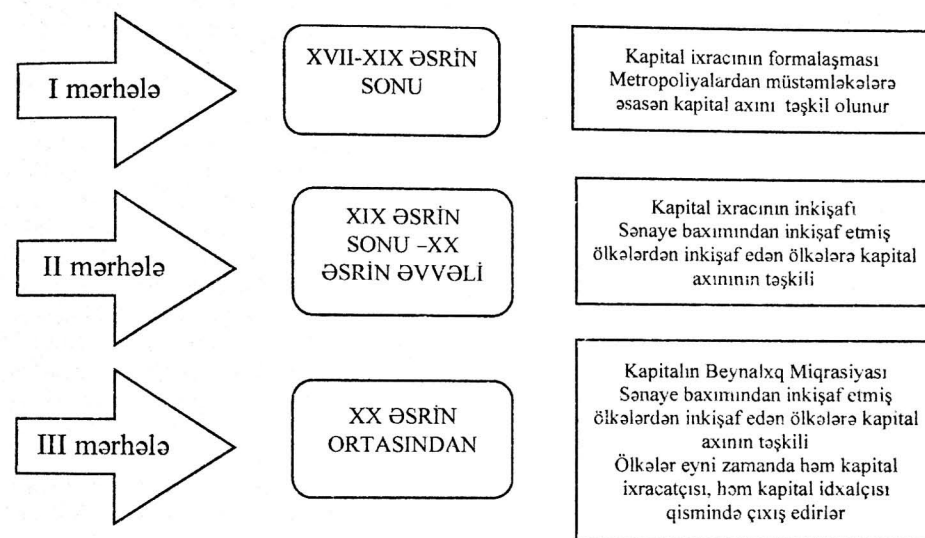
Başlanğıcda kapitalın ixracı dünya iqtisadiyyatının periferiyasına kapital ixrac edən az sayda inkişaf etmiş ölkələrə xas idi. Dünya iqtisadiyyatının inkişafı bu prosesin əhatə dairəsini xeyli genişləndirdi. Beləliklə, kapital ixracı istənilən uğurlu, dinamik inkişaf edən iqtisadiyyatın funksiyasına çevrilir. Müasir şəraitdə kapital ixracı prosesi əsasən inkişaf etmiş ölkələr və xüsusilə Çin, Rusiya, Braziliya və Hindistan tərəfindən inkişaf etdirilir.

Kapitalın ixracının əsas səbəbi və şərti müəyyən bir ölkədə kapitalın nisbi həddən artıq olması, onun yığılmasıdır. Sahibkarlıq qazancı və ya faiz əldə etmək üçün xaricə köçürülür. Xaricə kapital qoyuluşunun daxili sərmayə üçün kapital çatışmazlığı ilə də həyata keçirilə biləcəyi xarakterikdir

(məsələn, Rusiya iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşunun olmamasına baxmayaraq, 2011-ci ildə ölkədən kapital axını 84,2 milyard dollar təşkil etmişdir) [2,s.65].

Hazırda dünyada özünün sərfəli istifadəsini axtaran çox böyük həcmdə ehtiyat əmələ gəlmişdir. Sığorta şirkətləri, pensiya fondları, investisiya və digər fondlar bu vəsaiti yığırlar. XX əsrin ikinci yarısından sonra kapital ixracı durmadan artır. Bu baxımdan kapital ixracının mərhələlərini, onların xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək (bax şəkil 1.). Göründüyü kimi, kapital ixracı həm əmtəə ixracından, həm də sənayeləşmiş ölkələrin ümumi daxili məhsulundan üstündür. Kapital ixracının kəskin artması fonunda onun beynəlxalq miqراسiyası güclənir, yeni bazar əldə etmək uğrunda mübarizə kəskinləşir.

Müasir şəraitdə bir çox ölkə eyni vaxtda kapital idxalçısı və ixracatçısı rolunu oynayır. Nəticədə çarpaz investisiya meydana gəlir. Bu şəraitdə kapital ixracatçısı başqa bir ölkəyə qoyulan kapitaldan böyük gəlir əldə etməklə yanaşı, digər iqtisadi və ya siyasi dividendlər əldə etməyə çalışır.

Şəkil 1. Beynəlxalq kapitalın inkişaf mərhələləri

Mənbə: şəkil müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Lakin, kapital sahibi müəyyən dividendlər qazanmağına baxmayaraq XIX əsrdə kapitalın ixracı kiçik miqyasda idi və onun miqراسiyası çox vaxt kapitalistin özünün miqراسiyası ilə müşayiət olunurdu. Coğrafi cəhətdən kapitalın ixracı xarici ticarətin açdığı yollarla gedirdi.

Inhisarların böyüməsi və “azad rəqabət” kapitalizminin yaranması ilə əlaqədar kapitalın ixracı dünya bazarında genişlənmənin ən vacib vasitəsinə, beynəlxalq istismarın ən xarakterik formasına, böyük dövlətlər tərəfindən digər ölkələrin və xalqların əsarət altına alınması siyasətinin aparılması üçün tipik bir vasitəyə çevrilir. Kapitalizmin inkişafı ilə əsasən kapitalist ölkələrindən kapital ixracı sürətlə artır. Belə ki, 1902-ci ildə İngiltərə, Fransa və Almaniyanın ümumi xarici sərmayələri 101,5-111,5 milyard frank təşkil edirdisə, 1914-cü ildə bu göstərici 175-200 milyardadək artdı. Kapitalın ixracının sürətli kəmiyyət artımı, keyfiyyətə ciddi dəyişikliklərə səbəb oldu [6, s. 245].

Xarici ticarətin əlavəsindən kapital ixracı tədricən beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin, o cümlədən xarici ticarətin bütün digər formalarının inkişafına böyük təsir göstərən güclü müstəqil amilə çevrilməsi prosesi baş verdi. Ancaq bu, kapitalın ixracının mal ixracatını əvəz etməsi demək deyil.

Xarici ticarət sürətlə böyüməyə davam edir. Ancaq bu inkişaf hazırda kapitalın ixracı əsasında böyük dərəcədə baş verir.

Kapital ixracının sürətlənməsi dünya bazarında iqtisadi cəhətdən inkişaf etməmiş ölkələrin böyük əksəriyyətini beynəlxalq iqtisadi mübadilə vəziyyətinə gətirir və çoxəsrlik iqtisadi təcrid divarlarında böyük bir boşluğu qırır. Dəniz və dəmiryol nəqliyyatının sürətli böyüməsi, kapitala ən vacib xammal və yanacaq mənbələri olan ölkələrə nüfuz etməyə imkan verir. Nəticədə ölkələrin böyük əksəriyyətində kapitalist münasibətlərinin inkişafı sənayenin böyüməsi üçün ilkin şərait yaradır.

Sahibkarın rəhbərliyi altında bazar kapitalının geniş ixracı üçün obyektiv ehtiyac yaranır. Bir neçə sənayeləşmiş ölkədə kapitalın nisbi "artıqlığı" özünü büruzə verir. Artıq dəyərin yığılması, kapitalın sürətli konsentrasiyası və mərkəzləşdirilməsi, ən böyük bankların formalaşması şəraitində maliyyə və sənaye qruplarının birləşməsi sürətlənir.

Lakin daxili bazarın inkişafı həm istehsalda, həm də inhisarçı qiymətlər sistemi vasitəsilə işçilərin amansız istismarı ilə əlaqədar olaraq kapital yığımının artımından geri qalır. Bundan əlavə, inhisarların formalaşması kapitalın bir sənayedən digərinə sərbəst axını üçün süni əngəllər yaradır, onları daha yüksək gəlir dərəcəsi olan bir sahəyə yerləşdirməyi çətinləşdirir.

Bu ziddiyyətlər səbəbindən kapitalın ictimai miqyasda daha da yığılması, artıq dəyərin kapitala tam çevrilməsi, bir qayda olaraq, bu ölkədə sərfəli tətbiq tapmayan "artıq" kapitalın ixracı olmadan mümkün olmur. Əlbəttə ki, "qabaqcıl" kapitalist ölkələrində kapitalın "həddən artıq" olması nisbidir, çünki kütlələrin həyat səviyyəsini yüksəltmək üçün həmişə istifadə etmək imkanı var. Ancaq bu imkanın tam reallaşması kapitalın istehsalının inkişaf qanunlarına ziddir. Çünki bu proses mənfəətin azalmasına səbəb olur. Mənfəətin artırılması zərurəti kapitalistləri milli sərhədi xaricində kapital ixrac etməyə məcbur edir.

Kapitalın ixracı ən mühüm iqtisadi şərtlər daxilində və müxtəlif maliyyə və sənaye qrupları üçün yüksək qazanc təmin etmək vasitələrindən biridir. XX əsrin birinci yarısında kapital ixracından qazanc xeyli artdı. I Dünya müharibəsi ərəfəsində kapitalist ölkələrin bütün xarici sərmayələrində gələn gəlir illik 1.8-2 milyard dollar təşkil edir. 1929-cu ildə dörd böyük Qərb dövlətinin (ABŞ, İngiltərə, Fransa və Yaponiya) xarici sərmayələrdən gəliri 2.3 milyard dollara çatdı. 1958-ci ildə, nətəmm rəsmi məlumatlara görə, ABŞ, İngiltərə və Fransanın gəlirlərinin 6 milyard dolları, yenidən investisiya ilə birlikdə 9 milyardı keçdi [4,s.135].

Kapital Almaniyadan İtaliyaya, Fransadan İsveçrəyə və s. inkişaf etmiş ölkələrə ixrac edilməyə başladı. İndiki mərhələdə bəzi sənayeləşmiş ölkələrdən digərlərinə kapital ixracında ciddi artım özünü büruzə verir.

Qeyd etmək lazımdır: hər hansı bir kapital ixracının son məqsədi yüksək gəlir əldə etmək olsa da, səbəbləri fərqli ola bilər. Qərb ölkələri çox vaxt kreditlərinin hərbi-siyasi mülahizələrə əsaslanaraq verirlər. Müəyyən bir ölkəyə və ya sənayeyə nüfuz edən şirkətlər bəzən mövqelərini daha da möhkəmləndirmək və gələcəkdə yüksək qazanc üçün zəmin yaratmaq üçün əvvəlcə nisbətən az qazancla kifayətlənmək məcburiyyətində qalırlar və ya hətta müvəqqəti itkiyə məruz qalırlar. Çox vaxt kapital ixracı, rəqabətə davamlı sənaye ölkələrində proteksionist gömrük maneələrini aradan qaldırmaq üçün bir vasitə rolunu oynayır. Bu hallarda istehsal müəssisələrinin az qazancları (məsələn, iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş ölkələrdə neft istehsalından əldə edilən qazancla müqayisədə) öz ölkələrindən kənar satışların əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsinə mane olur.

Kapital ixracının gəlir gətirməsini bəzi əlavə faydalardan təcrid etməklə, kapitalın ixracı sayəsində əldə etmək mümkün olan, lakin birbaşa digər sahələrdə hasil olma dərəcəsini qiymətləndirmək mümkün deyil. Xüsusən böyük əhəmiyyət kəsb edən xarici ticarət sahəsində əlavə qazanc əldə etmək üçün kapital ixracından istifadə və s. bura aid etmək olar.

Müharibədən sonrakı dövrdə kapitalın iqtisadi cəhətdən inkişaf etməmiş ölkələrə ixracı, qeyri-bərabər ticarət birjası yolu ilə əlavə qazanc əldə etməyin əsas kanallarından biri idi. Əldə olunan mənfəət Qərb dövlətlərinin bu ölkələrə yatırıqları xalis mənfəətindən 3-4 dəfə yüksək idi.

Satış bazarları probleminin kəskinləşməsi ilə əlaqədar olaraq malların ixracında artan çətinliklərə, kapitalın ixracı xarici bazarların fəth edilməsində və əmtələrin hərəkətində getdikcə daha çox rol oynayır.

Qeyd etdiklərimizi aşağıda göstərdiyimiz faktlardan daha aydın görmək olur. Belə ki, 1939-1977-ci illərdə ABŞ-in Latin Amerikasındakı ümumi xarici investisiyalardakı payı 39% -dən 60%-ə qədər artdı. Eyni zamanda ABŞ-in bu ölkələrin ixracındakı payı 33% -dən 48% -ə, idxal isə 33%-dən 41%-ə yüksəldi. Amerika kapitalı Kanadaya qoyulan xarici sərmayələrin təxminən 80% -nə nəzarət edirdi. Müvafiq olaraq, ABŞ-in xarici ticarətdəki payı çox yüksəkdir və idxalın 2/3 hissəsini, ixracının yarısından çoxunu təşkil etmişdir. Böyük Britaniyanın təsis etdiyi Millətlər Birliyinin ölkələri (Kanada istisna olmaqla) Böyük Britaniyanın xarici sənaye investisiyalarının 55% -ni, ixracının 40% -ni və idxalın 1/3 hissəsini təşkil edir [3,s.198].

1960-cı ilin sonunda ABŞ-in iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş ölkələrə verdiyi 12.3 milyard dollarlıq birbaşa sənaye sərmayəsindən, neft sənayesi 5.4 milyard dollar, mədənçixarma sənayesi 1.7 milyard dollar, ticarət 0.9 milyard dollar, yəni təxminən 74% təşkil etdi. Bununla yanaşı, istehsal sənayesi yalnız 1.9 milyard dollar və ya təxminən 15%, mühəndislik 5%-dən az, metallurgiya isə 1% -dən azdır [5,s.150-155].

Britaniya Millətlər Birliyinin (Kanada istisna olmaqla) ölkələrindəki xarici ölkələrin sənaye sərmayələrinin 80%-i filiz və neft hasilatı, ticarət, nəqliyyat, banklar və ixracat plantasiyalarına qoyulmuş investisiyalar idi.

Xarici investisiyalar, əgər ciddi bir dövlət nəzarəti altına alınmazsa, bir qayda olaraq, metro-poliyaların aqrar və xammal əlavələrinə çevrilən inkişaf etməmiş ölkələrin iqtisadi geriləməsinin aradan qaldırılmasına mane olur. Bəzi inkişaf etməmiş ölkələrin iqtisadiyyatının monokultural ixtisaslaşması xarici kapitalın idxalının birbaşa nəticəsidir.

60-cı illərdə "dekolonizasiya" nəzəriyyəsinin yeni bir versiyası yayıldı, buna görə ABŞ və digər Qərb gücləri kapitalarını iqtisadi cəhətdən inkişaf etməmiş ölkələrə ixrac edərək, milli gəlirlərinin bir hissəsini "bölüşdürmək" məqsədi güdürdülər. Bu konsepsiyanın müəllifləri (Amerika alimi C.Kindelberger və başqaları) ixracın ədalətsiz xarakterinin yəni artıq aradan qaldırıldığını, ya da keçmiş bir şey olduğunu sübut etməyə çalışdılar [7,s.225; 8]. Ancaq bu iddialar faktlarla təkzib edildi. Amerika statistikasına görə 1957-1960-cı illərdə ABŞ-dən sənaye kapitalının iqtisadi cəhətdən inkişaf etməmiş ölkələrə ixracı 2.3 milyard dollar təşkil edib, Amerika şirkətlərinin həmin illərdəki investisiyalarından xalis mənfəəti 7.3 milyarda çatdı. Kapital ixracından əldə edilən mənfəət yeni investisiyalardan üçqat daha çoxdur.

Beləliklə, Qərb dövlətləri milli gəlirlərini keçmiş müstəmləkələri və asılı ölkələri ilə "bölüşdürmərlər", əksinə, iqtisadi cəhətdən inkişaf etməmiş ölkələr şirkətlərə əlavə xərc ödəməyə məcbur durlar.

Bu faktlar bir daha Qərb inhisarçılarının maraqları ilə iqtisadi cəhətdən inkişaf etməmiş ölkələrin kütlələrinin ehtiyacları arasında əsaslı ziddiyyətə işarə etdi. Lakin 60-70-ci illərdə Asiya və Afrikanın azad edilmiş ölkələrinin əksəriyyətinin iqtisadi inkişafı yavaşca getdi. Kütlənin maddi vəziyyəti çətin olaraq qaldı və ölkələrinin sərvətləri qızıl çay olan Qərb bankları və korporasiyalarının seyflərinə axdı. ABŞ inhisarçıları inkişaf etməmiş ölkələrdə xərclədikləri hər dollar üçün iki-üç dollar qazandılar.

Kapital ixracı, kirayəçi təbəqəsinin istehsalından tamamilə təcrid olunmağı gücləndirdi, inkişaf etmiş dövlətlərdə parazitizm izini qoyurdu. Beləliklə, kapital ixracı müasir kapitalizmin dərin və bərk ziddiyyətlərinin məcmusudur, zəngin Qərb ölkələrinin genişlənməsinə və kapital idxal edən ölkələrin və xalqların daha da asılı olmasına şərait yaradır.

Nəticə

Beləliklə, yaxın bir neçə ildə dövlətimizin siyasəti ilə əlaqədar olaraq, kapital axını tendensiyaları əhəmiyyətli dərəcədə azalacaqdır. Böyük sahibkarların dövlətdən güzəştə sahib olması, off-şor faydalarından istifadə etməkdən daha xeyirlidir. Bu gün kapital ixracı dünya iqtisadiyyatının

ayrılmaz hissəsidir. Bir tərəfdən beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin güclənməsinə, digər tərəfdən isə vahid qlobal iqtisadi məkanın yaranmasına öz töhfəsini verir. Eyni zamanda, bir ölkədən çox miqdarda ixrac onun milli iqtisadiyyatının tənəzzülünə səbəb ola bilər (1998-ci ildə Rusiyada defolt nümunəsini çəkmək olar).

Qeyd etməliyik ki, kapital idxal edən bir ölkə üçün kapital ixracının təsirləri qarışıqdır. Bir tərəfdən iqtisadiyyatın inkişafına öz töhfəsini verir. Digər tərəfdən, xarici kapital özü üçün sərfəli olan birtərəfli, əsasən xam, milli iqtisadiyyatın inkişafını dəstəkləyir.

Beləliklə, dünya birliyindəki çətin siyasi və iqtisadi vəziyyətlə bağlı dünya kapital bazarı qeyri-sabit vəziyyətdədir. Bununla birlikdə, birbaşa xarici investisiya axınlarında artım, investorlar üçün perspektivli sahələrdə geosiyasi və sektor dəyişiklikləri proqnozlaşdırılır. Beynəlmilləşmə və qloballaşma proseslərinin getdikcə daha çox yayılması baş verir. Dünyada TMSŞ-lərin fəaliyyət göstərdiyi ölkələrin sayı həmin ixrac kapitalının perspektivlərinin artmasına və genişlənməsinə işarə edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Бузгалин А.В. Глобальный капитал / А.В. Бузгалин, А.И. Колганов. – М., 2004. -389 с.
2. Гочияев К. Б. Регулирование международных потоков капитала в условиях глобализации и трансформации экономики : дис. ... канд. экон. наук / К. Б. Гочияев. – Волгоград, 2011.- 145 с.
3. Поланья К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени / К. Поланья ; пер. с англ. А.А. Васильева, С.Е. Фёдорова, А.П. Шурбелёва; под общ. ред. С.Е. Фёдорова. – СПб., 2002. – 320 с
4. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентное преимущество стран: пер. с англ. / М. Портер. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 391 с.
5. Тушканов И.М. Развитие взглядов на вывоз капитала и современная характеристика этого процесса / И.М. Тушканов // Экон. науки. – 2007. – № 4 (29). – С. 150–155.
6. Dornbush, R. Capital flight, theory, measurement and policy issues / R. Dornbush. – Wash, 1990, p.p. 488.
7. Economic Development. Charles P. Kindleberger. New York: McGraw-Hill Book Company, Inc., 1958. p.p.325.
8. Hanson G.H. Should countries promote foreign direct Investment.

Фуад Октай оглы Гаджиев
докторант Азербайджанский Университет Кооперации

Теоретико-методологические подходы к экономической сущности экспорта капитала

Резюме

В статье анализируются теоретические и методологические проблемы современного международного процесса вывоза капитала. Здесь особое внимание было уделено изучению таких вопросов как сущность экспорта капитала, этапы его эволюции и развития, роль монополии в этом процессе и т. д.. В статье показано, что вывоз капитала среди важнейших экономических факторов и является наиболее важным, и способствует обеспечению высокой рентабельности различных финансово-промышленных групп.

Ключевые слова: экспорт капитала, инвестиции, иностранные инвестиции, мировая торговля, промышленные группы.

Fuad Oqtay Hajiyev
PhD of Azerbaijan Cooperation University

Theoretical and methodological approaches to the economic nature of capital exports

Summary

The article analyzes the theoretical and methodological problems of the modern international process of capital export. Here, special attention was paid to studying such issues as the essence of capital export, stages of its evolution and development, the role of monopoly in this process, etc. The article shows that the export of capital among the most important economic factors is the most important and contributes to ensuring high the profitability of various financial and industrial groups.

Key words: capital export, investment, foreign investment, world trade, industrial groups.